

Kant és magyar kommentátorai

Tánczos Péter – Varga Rita (szerk.): „...amennyiben szellemi lények vagyunk”. *Tanulmányok Immanuel Kant aktualitásáról.*

Budapest, L'Harmattan, 2016. 288 oldal

Megszokott, hogy a jelentős gondolkodók évfordulóhoz kötve a különböző tudományok képviselőinek lehetősége nyílik bemutatni a róluk kialakított olvasataikat. Az „...amennyiben szellemi lények vagyunk”. *Tanulmányok Immanuel Kant aktualitásáról* című kötet alapjául szolgáló konferencia esetében sem volt ez másképp, amelyet 2014 elején Debrecenben rendezett meg az egyetem Filozófia Intézete és a Doktoranduszok Országos Szövetségének Filozófiatudományi Osztálya, lévén abban az évben Kant születésének és halálának is kerek évfordulója volt. Ám kérdéses, hogy Kant örökzöld, klasszikus volta önmagában elégséges-e ahhoz, hogy két év múltán is joggal hivatkozassunk elévülhetetlen aktualitására?

Tisztában voltak ezzel a kiadvány szerkesztői is, akik a kötet előszavában a legnagyobb köszönettel magukat a szerzőket illették, mivel „szívnonalas és érdekfeszítő tanulmányokat adtak ebbe a tanulmánykötetbe” (11). A kérdés így valójában az, hogy a L'Harmattan Kiadó gondozásában megjelent produktum szerzői eleget tesznek-e annak a korántsem csekély feladatnak, hogy Kant kiterjedt munkásságát tulajdonképpen módon láttassák. Másképpen fogalmazva, képesek-e Kant egy adott passzusának megértésében úgy segíteni az olvasót, hogy közben eredeti

szempontok bevonásával egy kevésbé taglalt, ám ettől függetlenül kardinális problémafelvetést is megfogalmaznak. Mindezek tükrében belátható tehát, hogy két tényezőnek a figyelembevételével tudjuk lemérni azt, hogy a tanulmánykötet eleget tesz-e a vele szemben támasztható magas elvárásoknak. Az egyik szempont az, hogy a kötetben szereplő tanulmányok érzékelteni tudják-e a filozófus adott gondolatának elevenségét, érdekfeszítő voltát – egy a Kant munkásságában akár eltérő mértékben jártas olvasóközönségnek is –, a másik támpont pedig az, hogy a tanulmányok a Kant-kommentár jelenlegi áramlatai vonatkozásában ténylegesen aktualizálják-e felvetésükkel a kanti oeuvre-t.

Ezekre a szempontokra már csak azért is szükség van, mert tárgykörét tekintve óhatatlanul eklektikusnak titulálható a kiadvány. Ismerve Kant filozófiájának adottságait, nem kell meglepődnünk azon, hogy jelen kötetben – a teljesség igénye nélkül – episztemológiai, recepciótörténeti, morálfilozófiai, történetfilozófiai, illetve esztétikai témakörben egyaránt lelhetünk olvasnivalót. A szerkesztők konvencionálisan és mindent egybevetve helyesen jártak el, amikor a publikálásra került 17 tanulmányt három fejezetre tagolták. Az első részben, mely *A megismerő ember* címet viseli, olyan tanulmányokat találhatunk,

melyek noha meglehetősen különböző vetületei felől, Kant ismeretelméleti álláspontját állítják reflektorfénybe. A második, *Szabadság, eszmény, béke* szekció a német filozófus gyakorlati filozófiájára reflektál. A kötetet *A Harmadik Kritikától a modern művészetig* című egység zárja, mivel az itt olvasható tanulmányok egyöntetűen Kant esztétikai munkásságába kalauzolnak bennünket, jóllehet egymástól meglehetősen eltérő párhuzamokat alkalmaznak. Ez a felosztás szándékoltan a Kant kritikáiból ismeretes triadikusságra emlékeztet, nem mellékes azonban, hogy a tanulmányok jelentős része törekszik arra, hogy az ismeretelméletéről, a gyakorlati bölcsletről vagy az esztétikáról kialakított kanti megfontolásokat összjátékba hozza egymással.

Példának okáért olvashatunk két olyan tanulmányt is, melyek azt boncolgatják, hogy mikor és hogyan alakult ki Kant kritikai filozófiája. A Horváth Zoltán által írt *Prekritikai fordulat – Egy szellemlátó álmai és a metafizika terve* és a Czeglédi András tollából származó *Válasz-e a kérdésre? – Töprengések Kant prekritikai esztétikájáról* című tanulmány az ellen a Kant-kutatásban alaptézisnek számító kijelentés ellen szolgáltat adatokat, miszerint a kritikai fordulat első dokumentuma csupán az 1772-ben Herzhez írt levél lenne. Meglátásuk szerint található olyan publikációkat az 1760-as évekből, melyek árnyalják ezt a képet. Horváth az *Egy szellemlátó álmai* kommentálása során azt a Tengelyi László által is vallott álláspontot képviseli, miszerint Kant már ebben a munkájában felvázolta az önálló filozófiai építményének tervét. A tanulmány a kanti írás felelevenítése után arra a következtetésre jut, hogy ha ezen prekritikai írás felől szemléljük a kritikai és posztkritikai olvasmányokat, akkor már itt is egyértelműen fellelhető az a kanti gondolat, miszerint a tiszta ész tudományának „rendkívül fontos, habár váratlan küldetése van: eszünk gyakorla-

ti-erkölcsi használatát kell biztosítania *saját* – spekulatív – visszaélései ellen” (32). Czeglédi András időben még korábbra kalauzol bennünket, amikor is a *Megfigyelések a szép és fenséges érzéséről* című írás és a hozzá fűzött *Megjegyzések* jelentőségét mutatja be Kant gondolkodásában. Noha a szerző végig tekintettel van a német filozófus (pre)kritikai gondolkodásának formálódására, a legfontosabb kijelentése mégis az, hogy ez a két írás „együttesen az ún. antropológiai fordulat első hiteles dokumentumai a Kant-életműben. Márpedig az antropológiai fordulat [...] a kanti gondolkodás ettől és innenje” (185). Ugyanakkor nem sikkad el az sem a tanulmányban, hogy „Kant sohasem dolgozott ki súlyában és jelentőségében a három nagy kritikához vagy a jelentős hatású kései művekhez mérhető, szisztematikus filozófiai antropológiát” (193), de a két korai szöveg kijelentéseinek a tükrében érdemes a *Megfigyelések...-re* és a *Megjegyzésekre* „az egyik, sőt tán a legizgalmasabb kanti antropológiai próbálkozás” (194) gyanánt tekinteni.

Nincsenek revelatív erő híján azok a tanulmányok sem, melyek – ha más-más vonatkozásban is – Kant recepcióját veszik górcső alá. Mester Béla *A Kantról szóló korai magyar filozófiai diskurzus fordulópontja* című roppant informatív tanulmányában arról értekezik, hogy e diskurzusban több egyaránt fontos tényező kimutatható a honi filozófia kialakulása és alakulástörténete vonatkozásában. Az egyik ilyen elem az, hogy a korabeli gondolkodók közül voltak, akik az *iskolai filozófia* és a *világfilozófia* kanti fogalompárjának továbbértelmezésével határozták meg magukat először önálló, nemzeti filozófiát művelő ágensekként. A másik pedig az, hogy a nyilvánosság terének szerkezetváltozásával a Kantról folytatott vita volt az első olyan filozófiai disputa magyar földön, mely „kezdetől fogva felekezetiileg semleges, az oktatási intézményrendszerrel független térben

folyt” (82), ami szerepet játszott abban, hogy e diskurzus jelentős és valós alternatívát kínált a reformkor haszonelvű közbeszédével szemben is. Valastyán Tamás két német „filozófusóriás” Kant-kritikájának megkérdőjelezésére vállalkozik *Az afirmáció illúziója, avagy az illúzió afirmációja* című írásában. Meglátása szerint elnagyolt egyrészt az a Hegelnél tetten érhető negatív értelmezői stratégia, mely „korlátnak láttatja az emberi szemlélet horizontális határát” (96) Kantnál, másrészt Heidegger metafizika-kritikájának túlságosan leegyszerűsítő eljárása is kifogásolható, ami által nemcsak a kanti esztétika jellemvonásai, hanem a kanti filozófia eseményjellege is elsikkad. A tanulmány írója saját álláspontjának megerősítése érdekében Foucault, Marquard és Hans Blumenberg Kant-interpretációjára támaszkodik, melyek segítségével meggyőzően érvel amellett, hogy a königsbergi filozófus gondolataiban kifejeződik „a modern ész plauzibilis képessége arra, hogy önnön feltételezettségére rákérdessen” (98), mely ha nem is garantálja, de lehetővé teszi a kanti törekvéseket affirmáló gondolkodás számára, hogy egy „folyton s mindig másképp újratelítődő, más impulzusok révén újramintázható lehetőségtérbe” (100) helyezkedhessen. Ugyancsak ezen tanulmányok közé sorolható Horváth Gizella *A fogalom nélküli szép és a szép nélküli művészet* című írása, mely elsősorban az elmúlt százötven év festészeti irányzatai mögött meghúzódó teóriák konfrontálása révén amellett tör lándzsát, hogy „a művészet modern paradigmájának” nemcsak a kialakításában, hanem későbbi alakulásában is jelentős szerepe volt a Kant esztétikájában rejlő potenciálnak.

Más megközelítésmóddal élnek a kötet azon szerzői, akik ugyan a német filozófus eszméinek visszhangjairól értekeznek, ám ezt egy Kant gondolataira adott konkrét reflexió segítségével teszik. Antal Éva írá-

sa, *A keretbe zárt kolosszus* Derrida *Az ítélőerő kritikájáról* szóló interpretációját alapul véve tárja fel számunkra a kanti esztétikában konstitutív szerepet játszó metaforahálózatot. A tanulmány bepillantást nyújt abba, miként keletkezik zavar a természet és a szabadság szakadéka közötti hídféépítés szándékában Kant szövegén belül. Továbbá rávilágít arra is, hogy *Az ítélőerő kritikájában* milyen meglepő közelségben találhatóak „a zárt rendszerek keretei” és a „szakadék kifürkészhetetlen mélye”, melyek azonban a mindenkor értelmező stratégiáinak a lehetséges modelljei is egyben (228). Loboczký János *Lehetséges-e a morális szép?* című tanulmányával azt vizsgálja, hogy Friedrich Schiller milyen megfontolások révén korrigálta Kantot, hogy végül az antik *kalokagathia* eszményében is fellelhető, az erkölcsi érzület és az érzékiség harmóniájának propagálásához érkezen. Felettebb találó, hogy a kötet szerkesztése során Loboczký írását Gyenge Zoltán tanulmánya követi, mely tovább árnyalja a korábban feltett kérdéseket. Mivel *Kant, Hegel és Schelling a szépségről, művészetéről – és kicsit a filozófiáról* című írásában igen precízen és lényeglátóan hasonlítja össze a német idealizmus gondolkodóinál szárbá szökkenő művészetfilozófia viszonyát Kant esztétikájával. Ugyancsak izgalmas Angyalosi Gergely *Konfiguratív kapcsolatok – Kant, Stendhal, Nietzsche* című írása is, melyben Stendhal esztétikai megfontolásait az alapján szemlézi a számunkra, hogy hol és miként léptethető párbeszédbe egymással a német filozófus és a francia író elképzelése a szépről. Valóban érdekes, hogy a két elmélkedőnek a művészetrel szemben elfoglalt eltérő pozíciója (260) milyen hatást gyakorolt teóriájukra. A tanulmányok ezen körébe sorolható Marosán Bence *Az örök béke mint transzcendentális eszmény* című írása is, amelyben a szerző összeméri Kant és Hegel történetfilozófiáját, és igyekszik felvázolni a számunkra,

milyen eredményekhez vezethet a politika terén a véges, illetve a végtelen racionalitás melletti elméleti elköteleződés.

Az eddig nem említett tanulmányok mindegyike egy partikuláris probléma körülhatárolására vállalkozik. Mesterházi Miklós *Kant professzor kedvenc eszméinek másikáról* címet viselő írásában azt veszi szemügyre, hogy a legnagyobb morális tökéletesség, a gyökeres rossz, a jóra váltó rossz és a társiatlan társiaság kanti gondolatai között milyen viszonyt mutathatunk ki, ha a történetfilozófiai írások felől vizsgálódunk. A szerző úgy véli, hogy Kant fenntartása a természet cselének nevezett mechanizmussal szemben – miszerint például az államok veszélyeztetettségérzete a jövőbeli béke megvalósulását szolgálja majd – nem az, hogy az nem működik, vagy hogy a jövő nemzedékek pusztán csak haszonélvezőknek tűnnek, „hanem hogy örökkévalónak hirdeti, hogy a nem minden erényéért (vívmányáért stb.) az egyén bűnével (fogyatkozásával stb.) kell fizessen (helyesbíték: az *egyén* kell önön fogyatkozásával fizessen)” (120–121). Forczek Ákos *Etika és antropológia* című tanulmányában arra tesz kísérletet, hogy újragondolja az öngyilkosság helyét a kanti etikában. Mindenekelőtt úgy látja, hogy a Kant által autentikus áldozatot hozó, illetve az életkedvét elvesztő öngyilkos közötti lényeges különbség a tett felől szemlélve megkülönböztethetetlen, amit a königsbergi gondolkodó tiltása is alátámasztani látszik, mivel szerinte sincs olyan helyzet, amelyben a szuicidum elfogadható lenne. A szerző azonban eljátszik azzal a žižeki gondolattal, miszerint az erény kötelességjellegéből fakadó struktúráját, amihez „nem keverednek olyan szándékok, amelyeket az a mozgatórugó hajt, hogy az ember jól érezze magát, lévén, hogy az erkölcsiség a szenvedésben mutatkozik meg a legnagyyszerűbben” (Kant: *A gyakorlati ész kritikája*. Ford. Papp Zoltán. Budapest,

Osiris–Gond-Cura. 2004. 185), leginkább az öngyilkosság elégítheti ki. Papp Zoltán tanulmánya (*Áthangolódás – Az esztétikai tapasztalat morális jelentőségéről*) azokat a problémákat boncolgatja meglehetősen lényeglátóan, melyek az elméleti és gyakorlati törvényadás áthidalásában kulcsszerepet játszó tapasztalatelméleti érdekű ízléstanból származnak. Miután bemutatja azt, hogy mire hivatott felelni az ízléstan, arra hívja fel az olvasók figyelmét, hogy „Kantnak [...] nem olyan berendezkedés lebegett a szeme előtt, amelyben mindenki hord magával mindig valami szépet, nehogy erkölcsi szituációban ne tudjon intelligibilis álláspontra helyezkedni [...]. A dolgok és viszonyaik fogalmilag, tárgyi ismeretekben rögzített voltának lebegtetésével [...] az esztétikum az embert is újra meg újra elmozdítja meghatározatlansága felé” (213).

Szegedi Nóra *Az etika hasznáról és káráról, avagy Kant a morálfilozófus felelőségéről* című tanulmányának első felében etika és erkölcs kapcsolatát elemzi Kantnál. A königsbergi filozófus szerint azért folyamodunk az etikához, hogy az észről származó szigorú parancsokat megvédehessük a hajlamok ostromától, ami eltérő módon ugyan, de az önkivételezés és az önszeretet formájában nyilvánulhat meg. Kant morálfilozófiájának pozicionálása után Szegedi hangsúlyozza, hogy Kant szerint az etikák morálishan nem semlegesek, „tévedéseik (vagy éppen igazságaik) maguk is az erkölcsöket befolyásoló tényezők” (129). Mivel a szerző úgy látja, hogy a német gondolkodó morálfilozófiájában keverednek az erkölcsre és az etikára vonatkozó állítások, a tanulmány második szakaszában arra kérdez rá, hogy „milyennek kell lennie a morális tapasztalatnak, ha a morálfilozófia befolyásolni tudja azt” (uo.). Ehhez azt kell megvizsgálnia, hogy a szabadság tudata hogyan mutatkozik meg a morális tapasztalatban. A szabadság pilla-

nata Kantnál alapvetően a cselekvést megelőző vívódásban lelhető fel. Emberi szabadságunk nemcsak abban nyilvánul meg, hogy hajlamainkon felülemelkedhetünk (felül kell emelkednünk), hanem abban is, hogy e döntést mi magunk hozzuk meg. Utóbbi mozzanat felmutatása révén láthatjuk be az etika relevanciáját az erkölcsi tapasztalat terén: hiába áltatja magát ugyanis akármelyik morálfilozófus azzal, hogy az emberi tökéletlenséghez igazítja tanait, fölösleges csorbítania a (rigorózus) kategorikus imperatívusz hatályát, mert ezzel csak eltávolítja magát és követőit a helyes erkölcsöktől.

Hankovszky Tamás *Az analitikus ítéletek igazsága* című tanulmányában azt járja körül, hogy a „kétszögeknek két szöge van” típusú analitikus ítéleteknek – melyek tapasztalati tárgyra nem vonatkozhatnak – milyen is a megítélése Kant filozófiájában. Miután bemutatja és értékeli a szakirodalomban fellelhető alternatívákat, egy filológiai módon alátámasztott gondolatmenet végén arra a következtetésre jut, hogy Kantnál „[a] korrespondenciaként felfogott igazságot [...] csak az igazság egyik fajtájának tekinthetjük” (44), mely igazság transzcendentális, az analitikus ítéletek viszont a formális logika tárgykörébe tartoznak. Utóbbiak esetében az igazságuk megállapításához elegendő, ha ellentmondásmentesek. Többségében azonban a formális kritériumoknak eleget tevő ítéletekhez tárgy is rendelhető. Kétségtelen azonban, hogy a „kétszögeknek két szöge van” azon ritka kivételek egyikeként számít, amelyekhez nem rendelhető tárgy. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a kanti logika alapján ez a csoport értelmetlennek bizonyulna, sőt, a szerző szerint az általuk felvázolható kérdéskör mentén kibújik a szög a zsákból. Mert így kérdésessé válik az is, hogy miként lehetnek igazak az analitikus ítéletek a korrespondencia értelmében is. Meglátása szerint ennek

a háttérben az áll, hogy „[a] dolgok már abban is a mi megismerő képességünkhöz »igazodnak«, [...] hogy ellentmondásmentesek”, ami arra enged következtetni, hogy „az ellentmondás elve, bár Kant erre még nem figyelt fel, transzcendentálisnak bizonyul” (47–48).

Székely László a szövegében (*A kanti a priori és a nem eukleidészi geometriák*) azal a széles körben elterjedt előítélettel szemben állít fel megfontolandó érveket, miszerint „a nem eukleidészi geometriák nyomán tarthatatlanná vált a tér és a geometria a priori jellegére vonatkozó kanti tanítás” (51). Az antikantiánus filozófiai folklórban dívó nézet kritikája nem pusztán a geometria természetéről szóló viták esetében, hanem a filozófia szuverenitásának megőrzése szempontjából is jelentős. A szerző érzékletesen és lényegre törően elegyedik vitába a nemzetközi szakirodalomban fellelhető kanti térelmélettel foglalkozó ellenérvekkel, hogy „helyesen fókuszálhassuk” Kant felvetéseivel. Úgy véli, hogy az a priori tér geometriája esetében Kantnál nem logikai a priorirol beszélhetünk. Az alternatíva felvázolhatósága érdekében a „térsemlélet” terminusához folyamodik, mely lehetővé teszi, hogy „a geometria kanti értelemben vett aprioritása akkor és csak akkor” álljon fenn, „ha egy és csak egy olyan konkrét geometria létezik, amellyel térszemléletünk összhangban van” (62). Ezért a dolgozat záró részében arra kerül a hangsúly, hogy tapasztalati-fenomenális világunk eukleidészi jellege, illetve az eukleidészi geometriának a térgömbület vonatkozásában betöltött kitüntetett, de korántsem önkényes jellemvonása miatt is támasztják alá a szerző által javasolt olvasatot.

Végül, de nem utolsósorban hasonlóan fontos kérdést boncolgat Hévízi Ottó is *Kant szakadéknál* című írásában. *A vallás a puszta ész határain belül* című posztkritikai mű lábjegyzeteiben ugyanis Kant megem-

lít két eltérő erkölcsi bíraskodási modellt, amit Jézus *versenydöntő* és a Szentlélek *törvénykező* eljárásában ragad meg. A két bíraskodás fontos különbségeket takar, és a kérdés valójában az, hogy milyen kapcsolatban állnak egymással, milyen elgondolások mentén említhetőek egyáltalán együtt. Ugyanis Jézus a világ bírója, s mint ilyen emberek közt ítél, aki ítélete meghozatalakor – a végítéletkor – beszámíthatja az ember érdemeit is. A Szentlélek viszont az egyes ember bírójaként, s mint ilyen az emberen belül ítél, aki ítélete meghozatalakor – az ember élete során folyamatosan – egyáltalán nem számíthat be érdemet. A szerző szerint az, hogy mindezt Kant lábjegyzetekben részletezi, „[a]nnak a jele, hogy a kifejtések Kantra jellemző szigorúan diszciplínált rendjén belül felvillan egy probléma, de válasz híján csak lábjegyzetekbe szorulva tud megjelenni” (138). Így a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy ezt az etikai differenciát egyrészt a kierkegaard-i és lukácsi első (immanens) és második (transzcendens) etikák hagyományába ágyazva értelmezze, másrészt hogy kritikával illesse a két szimbolikus ítélkezési modell hierarchizálásának kísérletét, illetve hogy bevizsgálja a komplementaritásuk mellett érvelni kívánó megoldás következményeit. Hogyan egészíthetik ki egymást, ha Kant gyakorlati filozófiájáról szóló gondolatai mindvégig tisztában vannak azzal, hogy a morális önmegfontolás elvei tekintetében csupán a lelkiismereti bíraskodásban hozzáférhető (immanens) a számunkra, még ha a kései

Kant érzi is, hogy „ez a Jó valójában nem a javaink legigazibbja” (147)? Hévízi szerint ha a két modell egymás melletti szerepeltetése mikéntjére is tekintettel vagyunk, akkor megállapítható, hogy „[s]zínpadra állításuk dramaturgiája a bevezetés (introdukciónak) modelljét követi. A közkeletűbb és elfogadottabb transzcendens – »vallásos« – szereplőre hárul a feladat, hogy a kevésbé ismert és elismert immanens – »morális« – társa szemléletét a nézők tudatába (felfogásába) bevezesse” (149).

Az „...amennyiben szellemi lények vagyunk”. *Tanulmányok Immanuel Kant aktualitásáról* című tanulmánykötet különböző írásai tehát úgy barangolják be a kanti szöveguniverzum egészét, hogy közben jelzőbójaként kijelölik azt is, mely kérdések lehetnek relevánsak a mai olvasó számára. A tanulmányok többnyire igen nagy bibliográfiát vonultatnak fel, illetve problémaérzékenyen és közérthetően nyúlnak a választott témához. Sok írás eredeti szemponttal rukkol elő, és az olvasónak a jó szerkesztés következtében lehetősége nyílik arra, hogy az itt olvasható szövegeket egymással párbeszédbe léptesse, ezáltal teljesítve be Kant aktualizálásának feladatát. Ezek alapján joggal kijelenthető, hogy a kötet szerzői eleget tettek az írányukba támasztható kritériumoknak, ám dicséret illeti a kötet fiatal szerkesztőit is, akik ezeket a szövegeket gondozták, lektoráltatták és nem utolsósorban több mint két évig bíztak abban, hogy a tanulmányok valaha napvilágot láthatnak.